

dilebilir (geniş bilgi için bk. Abdurrahman b. Abdullah el-Hadramî, tür.yer.). Bir halifenin emriyle Yemen'de kurulan tek şehir olan Zebîd, Ortaçağ Yemen tarihinde mevkî sebebiyle önemli bir ticaret merkeziydi. Limanlara yakınlığı dolayısıyla uluslararası ticarete de önemli bir konuma sahipti. Dokumacılık tarih boyunca ehemmiyetini korumuştur. Necâhîler döneminde şehirde dokuma işiyle uğraşan 150 atölye vardı. Susam yağı, pamuk, hurma, meyve ve sebze yetiştiriciliği, çivit, gümüş ve altın işlemeciliğiyle dericilik şehir ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı. Osmanlı fethi esnasında Zebîd'in yıllık gelirinin 180.000 altın olduğu kaydedilir. Günümüzde Hudeyde muhafazasına bağlı bir idarî birimin (müdüriyye) merkezi olan Zebîd'in nüfusu 25.000 civarındadır. Bugün Rub'ulâ'la (alî), Rub'ulmücenbez, Rub'ulcîz ve Rub'ulcâmî mahallelerinden teşekkül eden tarihî şehir Aralık 1993'te UNESCO tarafından kültür mirası listesine dahil edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 100; Hemdânî, *Şifâtü Cezîretî'l-Arab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî), Riyad 1397/1977, bk. İndeks; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm* (nşr. M. J. de Goeje), Kahire 1991, s. 84-85; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. M. Emîn Demc), Beyrut 1400/1980, VI, 247-248; Umâre el-Yemenî, *Târîhu'l-Yemen: el-Müfîd fi ahbâri San'a' ve Zebîd* (nşr. Hasan Süleyman Mahmûd), Kahire, ts. (Mektebetü Mısır), tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemül-büldân*, III, 131-132; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 336, 421; İbnü'l-Mücvir, *Şifâtü bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve bâ'zî'l-Hicâz: Târîhu'l-müstebsîr* (nşr. O. Löfgren), Leiden 1954, s. 65-87; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 247-248; Ali b. Hasan el-Hazrecî, *el-Ukûdü'l-lü'lü'iyye* (nşr. M. Besyûnî Ase), Leiden-London 1918, I-II, bk. İndeks; İbnü'd-Deyba', *el-Fazlül-mezîd 'alâ Buğyetî'l-müstefîd fi ahbâri medîneti Zebîd* (nşr. Yûsuf Şühud), San'a 1983; Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 83, 88; Abdurrahman b. Abdullah el-Hadramî, *Zebîd, mesâcidühâ ve medârisühe'l-ilmiyye fi't-târîh*, Dimaşk 2000; a.mlf., "Medînetü Zebîd fi't-târîh", *el-İktil*, I/1, San'a 1980, s. 96-105; İbrâhim Ahmed el-Mak-haff, *Mu'cemül-büldân ve'l-ka'bâ'ili'l-Yemeniyye*, San'a 1422/2002, I, 732-734; D. M. Varisco, "Agriculture in Rasulid Zabid", *Studies on Arabia in Honour of Professor G. Rex Smith* (ed. J. F. Healey - V. Porter), Oxford 2002, s. 323-352; N. Sadek, "Zabid: The Round City of Yemen", a.e., s. 215-226; a.mlf., "Zabid", *EP* (İng.), XI, 370-371; M. Ali el-Arûsî, "Zebîd", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a 1423/2003, II, 1441-1450; M. Âdem Fetîni el-Merzûkî, "Kal'atü Zebîd et-târîhiyye (Dârü'l-imâre)", *ed-Dir'ıyye*, X/39-40, Riyad 2007, s. 109-124; İhsan Süreyya Sırma, "Zebîd", *Â*, XIII, 479-481; Cengiz Kallek, "Eş'ar (Benî Eş'ar)", *DİA*, XI, 442-443; E. J. Keall, "Zabid", *The Oxford Encyclopaedia of Archaeology in the Near East*, New York 1997, V, 385-386.

ZEBİDİ, Ahmed b. Ahmed

(أحمد بن أحمد الزبيدي)

Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn)
Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf
eş-Şercî ez-Zebîdî
(ö. 893/1488)

et-Tecrîdü's-şarîh adlı eseriyile tanınan
Hanefî fakihî ve muhaddis.

22 Ramazan 812'de (28 Ocak 1410) Yemen'in Zebîd şehrinde dünyaya geldi. 811 veya 816 (1413) yıllarında doğduğu da zikredilmekle birlikte 812 (1409) yılı tercih edilmektedir (Sehâvî, I, 214). Ailesi Yemen'in Kızıldeniz sahilindeki Şerce bölgesinden gelip Zebîd'e yerleşmişti. Zebîdî henüz kendisi doğmadan vefat eden babası Ahmed'in adını almıştır. Babası ile dedesi Sirâcüddin Abdüllatîf b. Ebû Bekir, İbn Hacer el-Askalânî'nin öğrencilerinden olup dedesi Abdüllatîf hadis ve nahiv alanında devrin ileri gelen Hanefî âlimlerindendi. Hadis öğrenimine erken yaşlarda başlayan Zebîdî 823'te (1420) kardeşiyle birlikte Taiz'de Nefisüddin Ebû Rebî' Süleyman b. İbrâhim el-Alevî'den Buhârî'nin *el-Câmî'u's-şâhih*'ini semâ, kıraat ve kısmen icâzet yoluyla okudu. Ders ve icâzet aldığı hocaları arasında Ebû Bekir b. Hüseyin el-Medenî ve oğlu Ebû'l-Feth Muhammed b. Ebû Bekir el-Medenî, Kâdikudât Meccüddin Muhammed b. Ya'kûb eş-Şirâzî, İbnü'l-Hayyât, Mâlikî âlimlerinden Takıyyüddin el-Fâsî gibi muhaddis ve fakihler de yer alır.

Zebîdî, Zebîd'e gelen İbnü'l-Cezerî'den Buhârî'nin *el-Câmî'u's-şâhih*'ini, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'lerini, *Müsne-dü's-Şâfi'i*'yi, İbnü'l-Cezerî'nin *el-Hısnü'l-haşin min kelâmi seyyidi'l-mürselin* adlı eseriyile bunun muhtasarı *el-'Udde*'yi, İbnü'l-Cezerî'nin derslerine katılmak için Yemen'e gelen Zeynüddin Abdurrahman b. Muhammed el-Birşekî'den 829 (1426) veya 827 (1424) yılında *Tardü'l-mükâfeha 'an senedi'l-muşâfağa* adlı eserini ve *eş-Şifâ'*, *el-Muvaţta'*, *el-'Umde* gibi kitapları okudu. Ayrıca Yemen'in önde gelen fakihlerinden olan Ebû'l-Kâsım el-Uslukî ile görüşüp kendisinden faydalandı ve 835 (1432) yılında onunla birlikte hacca gitti. Daha çok Taiz ve Zebîd medreselerinde öğrenim gören Zebîdî yine buralarda hocalık yaptı. Onun tanınmış talebeleri arasında Yemen tarihine dair eserleriyle bilinen ve İbnü'l-Esir'in *Câmî'u'l-uşûl*'ünü *Teysirü'l-vuşûl ilâ Câmî'i'l-uşûl* adıyla ihtisar eden İbnü'd-Deyba' da vardır. Hadis, fıkıh, edebiyat, şiir ve tarih

alanlarında tanınan Zebîdî'nin hadisçilik yönünün daha ağır bastığı görülmektedir. Nitekim o devrinin Yemen muhaddisi olarak tanınmıştır. Zebîdî, talebesi İbnü'd-Deyba'ın kaydettiğine göre 9 Rebü'lâhîr 893 gecesi (23 Mart 1488) Zebîd'de vefat etti ve ertesi gün defnedildi (*Buğyetü'l-müstefîd*, s. 181). Diğer bazı kaynaklarda vefat günü 10 Rebü'lâhîr (24 Mart) olarak geçer. Zebîdî'nin vefatı ile Yemen halkının hadis rivayetinde, âlî isnaddan bir derece düştüğü kabul edilmiştir (Sehâvî, I, 214-215).

Eserleri. 1. et-Tecrîdü's-şarîh* *li-ehâ-dişi'l-Câmî'i's-şâhih*. *Muhtasarü'l-Buhârî* adıyla da bilinen eser *el-Câmî'u's-şâhih*'in ihtisarı ve yeniden tertip edilmiş şekli olup *Şâhih-i Buhârî*'nin en meşhur muhtasarlarından biridir. Zebîdî bu eserinde *Şâhih-i Buhârî*'deki hadislerden sadece muttasıl müsned olanlara yer vermiş, bunların senedlerini ve mükerrerlerini de çıkarmıştır. Abdullah eş-Şerkâvî tarafından *Fethü'l-mübdî bi-şerhi Muhtasarü'l-Zebîdî*; Sıddîk Hasan Han tarafından da *'Avnü'l-Bârî li-halli edilletü'l-Buhârî* adıyla şerhedilen eseri Ahmed Naim ve Kâmil Miras uzun açıklamalarla birlikte Türkçe'ye çevirmiş, çeviri 1928-1948 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından neşredilmiştir (*Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I-XII). **2. Tabakâtü'l-havâs ehlü's-sıdkı ve'l-ihlâs**. Müellifin kendi zamanına kadar Yemen'de yaşamış sûfilerin biyografilerini alfabetik olarak kaleme aldığı bir eserdir (Kahire 1321/1903-1904; nşr. Abdullah Muhammed el-Hibşî, Beyrut 1406/1986). Kaynaklarda *Tabakâtü'l-havâs eş-şulehâ min ehli'l-Yemen* adıyla da geçen eserini (Sehâvî, I, 214) 14 Şevval 867'de (2 Temmuz 1463) tamamladığı belirtilmektedir. Zebîdî, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Sülemî'nin *Tabakâtü's-sûtiyye*'si, Sühreverdi'nin *'Avârifü'l-ma'ârif*'i, İbn Hamîs el-Kâbî'nin *Menâkıbü'l-ibrâr*'ı gibi tabakat kitaplarında Yemenli âlim, zâhid ve âbidlere yer verilmemesi üzerine bu eseri kaleme aldığını zikretmektedir (*Tabakâtü'l-havâs*, s. 35). **3. el-Fevâ'id ve's-sîlât ve'l-avâ'id**. Çeşitli konulardaki hadisler ve me'sûr dualarla tefsir ve hadisle ilgili bilgilerin yer aldığı bir çalışmadır (Kahire 1283, 1294, 1296, 1344). **4. et-Tarîkatü'l-vâziha ilâ esrâri'l-Fâtîha** (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbî Efendi, nr. 975; Şâzelî Tekkesi, nr. 103, vr. 85-120; ayrıca bk. Habeşî, s. 23-24). **5. el-Cevâbü's-şâfi fi'r-red 'ale'l-mübedî'i'l-câfi** (yazma nüshası için bk. Habeşî, s. 134). **6. Nüz-**

ZEBİDÎ, Ahmed b. Ahmed

hetû'l(Tuhfetü'l)-ahbâb. Şiir, nevâdir, nükte, hikâye, fevâid gibi türlere ait 100 civarında örneğin bulunduğu hacimli bir eserdir (Brockelmann, *GAL*, II, 243; Habeşî, s. 367). **7. el-Muhtâr min mefâlibi'l-envâr**. Çeşitli konulara dair kırk hadisin derlendiği eserde müellif her hadisten sonra tıpla ilgili bir hadise de yer vermiş, bunları âyet ve hadisler ışığında açıklamıştır. **8. Divânü İbni'l-Mukrî**. Sehâvî, Yemenli şair ve dilci İbnü'l-Mukrî'nin şiirlerini Zebîdî'nin bir divan halinde derlediğini söylemekle birlikte eserin ona aidiyeti şüpheli görülmektedir (*Tabakâtü'l-havâş*, neşredeninin girişi, s. 6). **9. el-Mu'cemü'l-laîf**. Müellifin kendilerinden semâ yoluyla ilim tahsil ettiği hocalarına dairdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *et-Tecridü's-şarih* (nşr. İbrâhîm Bereke – Ahmed Râtib Armuş), Beyrut 1992, I, 18-20; a.m.f., *Tabakâtü'l-havâş*, Beyrut 1406/1986, s. 35, ayrıca bk. Abdullah Muhammed el-Habeşî'nin girişi, s. 5-7, ayrıca bk. tür.yer.; Sehâvî, *eḏ-Ḍav'ü'l-lâmi'*, I, 214-215; İbnü'd-Dejba', *Buḡyetü'l-müstefid fi târihi Zebid* (nşr. Abdullah Muhammed el-Habeşî), San'a, ts. (Merkezü'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-Yemenî), s. 33, 85, 181, 229-230; Temîmî, *eḏ-Ḍabakâtü's-seniyye*, I, 268-269; *Keşfü'z-zunûn*, I, 554; II, 1099, 1303, 1938; *Serkîs*, *Mu'cem*, I, 1113-1114; Brockelmann, *GAL*, II, 242-243; *Suppl.*, II, 254; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 136; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 2-3; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdirü târihi'l-Yemen fi'l-âşri'l-İslâmî*, Kahire 1974, s. 184; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 91; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 23-24, 51-52, 134, 367, 473; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, III, 369; Abdullah Kâsım el-Veşelî, *İlmü'l-hadis fi'l-Yemen ve'l-inâyetü'l-Yemânîyye bi'l-Câmi'i's-şahih*, San'a 1419/1998, s. 45, 79, 124.

HÜSEYİN HANSU

ZEBİDÎ, Muhammed Murtaşâ

(محمد المرتضى الزبيدي)

Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtaşâ
b. Muhammed b. Muhammed
b. Abdirezzâk ez-Zebîdî
el-Bilgrâmî el-Hüseynî
(ö. 1205/1791)

**Lugat, hadis, tasavvuf, tefsir, fıkıh,
tarih ve biyografi âlimi.**

1145 (1732) yılında Hindistan'ın kuzeyinde Kannevc'e 5 fersah (yaklaşık 25 km.) uzaklıktaki Bilgram kasabasında doğdu. Bilgram Seyyidleri diye anılan ataları Irak'ın Vâsıt şehrinde Hindistan'a gelmiş olup soylarını, Hülâgû'nun Bağdat'ı istilasından (656/1258) sonra Hindistan'a göç eden Hz. Ali neslinden Ebü'l-Ferrâh el-Vâsıtî'ye dayandırır. Zebîdî'nin Vâsıtî nisbesi bura-

dan gelir. Kendisi de verdiği icâzetnâmelerde şeceresini Hz. Ali'ye kadar sayar ve nesebini Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn'e ulaştırır. Bu sebeple Hüseyinî, Alevî, Zeydî nisbeleri ve seyyid, şerîf sıfatlarıyla da anılır. Abdülhay el-Kettânî onu tahsil ve şöhret açısından Zebîdî, mezhep bakımından Hanefî, akide bakımından Eş'arî, irtibatın Kâdirî, sülûken Nakşibendî olarak tanıtır (*Fihrisü'l-fehâris*, I, 527). Evlâdî bulunmamakla birlikte hepsi övgü ve takdir ifade eden Ebü'l-Feyz, Ebü'l-Vakt, Ebü'l-Cûd, Ebü'l-Eşbâl künyeleriyle tanınır. Vefâiyye tarikatı şeyhi Ebü'l-Envâr İbn Vefâ'ya bağlılığından dolayı Vefâî nisbesini de alan Zebîdî'ye Ebü'l-Feyz künyesini 17 Şâban 1182'de (27 Aralık 1768) bu şeyhi vermiştir.

Zebîdî'nin hayatı Hindistan, Yemen (Zebîd) ve Mısır olmak üzere üç devreye ayrılır. On altı yaşına kadar yaşadığı Hindistan'da ilk bilgileri Bilgram'da aldı, daha sonra tahsil için gittiği Sendile, Hayrâbâd, İlahâbâd, Ekberâbâd, Dihli ve Sûret'te Sifatullah el-Hayrâbâdî, Ahmed b. Ali es-Sendîlî, Muhammed Fâhir b. Yahyâ ez-Zâir el-İlahâbâdî, Yâsîn el-Abbâsî, Şah Velîyullah ed-Dihlevî, Nüreddin Muhammed el-Kabûlî ve Hayreddin Muhammed Zâhid es-Sûretî'den hadis tahsil etti (Siddîk Hasan Han, III, 217-222). 1162'de (1749) Hanefî mezhebinin önemli merkezlerinden olan Yemen'in Zebîd şehrine gitti. Burada yaklaşık beş yıl kalarak birçok hocadan ders aldı. Abdülhâlik b. Ebû Bekir el-Mizcâcî'den hadis ve diğer dinî ilimleri okudu, Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhtâ'*ini rivayet etti. Süleyman b. Yahyâ Ehdelî ez-Zebîdî, Muhammed b. Abdülbâkî el-Mizcâcî, Şemseddin b. Muhammed b. Alâeddin ez-Zebîdî, Abdullah b. Süleyman el-Cerhezî ez-Zebîdî gibi pek çok âlimden faydalandı. Zebîd'de kaldığı süre içinde her yıl hac mevsiminde Hicaz'a gidip Mekke, Medine ve Tâif ulemâsıyla görüşerek onlardan istifade etti. Mekke'de Abdullah Muhammed es-Sindî, Ömer b. Ahmed es-Sekkâf el-Mekkî, İbnü't-Tayyib eş-Şarkî el-Fâsî gibi âlimlerden yararlandı. İbnü't-Tayyib el-Fâsî'den Medine'de *el-Kâmûs'u* okudu ve onun yazdığı *İzâ'etü'r-râmûs hâşîye 'ale'l-Kâmûs* adlı eseri kendisinden aldı. 1166'da (1753) Abdullah b. İbrâhîm el-Mîrganî et-Tâifî'den fıkıh tahsil etmek amacıyla Tâif'e gitti. O sırada Tâif'te bulunan mutasavvif Seyyid Abdurrahman b. Mustafa el-Ayderûs'tan *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* ile Teftâzânî'nin *Muhtaşarü'l-me'ânî*sini okudu; ona bağlanarak kendisinden icâzet aldı ve tarikat hırkasını onun elinden giy-

di. Ayderûs, Zebîdî'ye ilmi hayatın daha canlı olduğu Mısır'a gitmesini tavsiye etti. 9 Safer 1167'de (6 Aralık 1753) hayatının otuz sekiz yılını geçireceği Kahire'ye gitti. Seyyid Ali b. Mûsâ (İbnü'n-Nakib) el-Makdisî, Sâlim b. Ahmed en-Nefrâvî, Ahmed b. Hasan el-Cevherî el-Ezherî, Ahmed b. Muhammed ed-Derdîr, Muhammed b. Sâlim el-Hifnî, Ali b. Ahmed el-Adevî, Abdullah b. Muhammed eş-Şebrâvî, İbn Süde et-Tâvûdî el-Fâsî, Abdülhay b. Hasan el-Behnesî, Atıyye b. Atıyye el-Üchûrî, tarihçi Abdurrahman el-Cebertî'nin babası Hasan b. İbrâhîm el-Cebertî gibi Mâlikî, Şâfiî, Hanefî fakihleri ve hadis ulemâsının ders halkalarına devam etti. Kısa zamanda fazileti, ilmi, hıfzı ve rivayetiyle tanınarak hocalarından icâzetler aldı. Mısır'da birçok şehri dolaşıp ilim ve tasavvuf erbabından faydalandı. Kudüs, Yafa, Reşîd, Remle, Dimyat, Senhûr, Mansûre, Demenhûr, Asyût, Cürçân ve Ferşût'a ilim tahsili ve hadis semâ için seyahatler yaptı (*a.g.e.*, III, 219). Bu seyahatlerinde hacimli bir cilt teşkil edecek kadar notlar tuttu. Zebîdî *el-Mu'cemü'l-ekber*, *el-Mu'cemü's-şagîr* ve *Elfiyyetü's-sened* adlı eserlerinde kendilerinden ders okuduğu ve icâzet aldığı 300'ü aşkın hocasından söz eder. Kettânî de Zebîdî'nin hocalarına geniş yer ayırmıştır (*Fihrisü'l-fehâris*, I, 531-536).

Mısır'da ilim, tasavvuf ve tarikat erbabı, yöneticiler ve halkla dostane ilişkiler kuran Zebîdî bu sayede kısa zamanda tanındı. Kahire'ye gittikten yedi yıl sonra telifine başladığı *Tâcü'l-'arûs* şöhretini daha da arttırdı. Yazımı yedi yıl süren ilk cildi bitince düzenlediği ziyafette ulemâ ve talebeye eserini tanıttı, büyük ilgi gören bu şerh için ulemâ takrizler yazdı. 2 Receb 1188'de (8 Eylül 1774) *Tâcü'l-'arûs'u* tamamlayınca şöhreti iyice yayıldı. Ardından Selef usulü hadis imlâsını başlattı. Pazar-tesi ve perşembe günleri Şeyhûniyye Camii'nde yapılan imlâ meclisleri 400'e ulaşmıştır. İbn Hacer ve öğrencisi Şemseddin es-Sehâvî ile sona eren, bir ara Süyûtî'nin hadis ve lugat imlâ gayreti de ilgi görmediğinden sonuçsuz kalan bu usule göre hadis mecliste bulunanlara imlâ edilirken hadisin râvileri, hadisi tahrir edenler ve hadisin çeşitli tarikleri ezberden okunur, imlâ meclislerine katılan herkesin adı kaydedilirdi. Bir süre Ezher ulemâsının devam edip icâzet aldığı bu dersler zenginlerin evlerinde ziyafetler eşliğinde bütün aile fertlerinin, akraba ve dostların katılımıyla biraz daha sürdürüldü (Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, II, 106-107; Abdülhay el-Kettânî, I, 526, 530). Hanefî Ca-